Антоніна ЦАРУК

ЩОДЕННИКИ ІВАНА ЧЕНДЕЯ 1967–69 рр. ПІД ОКУЛЯРОМ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія
Випуск 1 (47)
УДК 821.161.2.09(477.87)Чендей:111.11 **DOI:10.24144/2663-6840/2022.1(47).130–136.**

Царук А. Щоденники Івана Чендея 1967–69 рр. під окуляром екзистенціалізму; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. Актуальність обсервації *Щоденників Івана Чендея* зумовлена потребою пізнання внутрішнього буття людини доби тоталітаризму, зокрема періоду організованого громадського осуду світоглядної позиції письменника, відображеної в збірці «Березневий сніг», з наступним виключенням І. Чендея з партії та відстороненням від журналістської діяльності протягом дев'яти років. Для аналізу межової ситуації порогу морального вибору найістотнішими є 1967–69 роки, які дають усвідомлення ціннісного багажу і творчих здобутків, з якими було перейдено рубікон.

Мета роботи – дослідити відбиття психологічних емоцій та вербальних реакцій митця на життєві обставини, осмислити плин його свідомості як феномен внутрішньої свободи та духовний опір диктатові чужої волі. Це передбачає вирішення низки завдань: вивчення особливостей психологічного досвіду самоусвідомлення і самоаналізу Чендея; класифікацію домінантних мотивів *Щоденників* та визначення художніх засобів їх реалізації.

Категорії самотності, внутрішньої свободи, усвідомленої моральної відповідальності за власний вибір, як і трагічної приреченості людського життя, слугують підставою для інтерпретації щоденників з позицій екзистенціалізму. Головна тематика щоденникових нотаток – духовність людини і суспільства. Серед підтем варто виокремити такі: покликання і служіння, талант і посередність, митець і влада, вплив оточення на реалізацію задуму і ціна внутрішньої свободи. Проаналізовано роль щоденника як діалогової потенції «ідеального» співрозмовника. Простежено визначальні риси авторської стилістики (дифузія жанрів і прийомів, характерних для ораторського мистецтва, публіцистики, фольклору, малої прози) і зміни в інтонуванні тексту. *Щоденники Івана Чендея* продукують висновок про лабораторію духу в роботі над словом, а поетика віддзеркалює протидію перманентним ситуаціям абсурду як спосіб волевиявлення й утвердження принципових засад художньої творчості – утвердження прекрасного через критику потворного.

Ключові слова: Іван Чендей, межова ситуація, щоденники, екзистенційне самоусвідомлення.

Постановка проблеми. Після проголошення Незалежності в Україні зростає увага до мемуаристики, зокрема її «другої хвилі» (О. Логвиненко), яка дає можливість осмислити суб'єктивний світ «внутрішньої людини» в умовах тоталітарної системи, пропонує долучити суб'єктивну правду до моделювання стереоскопічної цілісності взаємозв'язків людини з оточенням, створюючи бачення незахищеної особистості в театрі абсурду, де вона приречена грати певну роль. Поглиблене вивчення художньої документалістики відкрило українські епістолярні архіпелаги діячів культури та щоденникові цілини, опанування яких проявило полярність оцінок – від звинувачень у тенденційності (Г. Штонь) до наголошення зрілості літератури «екзистенційного вироблення» (М. Коцюбинська). Щоденниковий жанр презентований низкою імен, які засвідчують тяглість традиції, багатство тем і ракурсів їх бачення, синергію прийомів жанротворення: Т. Шевченко, П. Куліш, С. Єфремов, В. Винниченко, О. Довженко, О. Гончар, Ю. Шерех-Шевельов, І. Кошелівець, К. Москалець, А. Любченко, В. Овсієнко, І. Жиленко та ін. Особистісні переживання авторів дали читачеві змогу позбутися одноплощинності в підході до сприйняття митця на тлі доби та канонізованої упередженості, відкрили нові ракурси як його долі, так і мотивацій вибору, створили підґрунтя для виважених оцінок, позбавлених спрощення (примітивізації) або ж бажання епатувати.

Ґрунтовний огляд, влучну характеристику та оцінку українській мемуаристиці дала Михайлина Коцюбинська в промові, виголошеній з нагоди її інавгурації як Почесного доктора Національного університету «Києво-Могилянська академія». Доречно виокремити найсуттєвіше: по-перше, спонукою до творення щоденникових нотаток є «прагнення несфальшованої реальності» для її осмислення та самоусвідомлення. По-друге, щоденники фіксують як зовнішні події, так і внутрішні (суб'єктивні враження, переживання, реакції). Нарешті, метою таких психоаналітичних студій вважають самопізнання, самототожність, ідеологічну, морально-етичну, естетичну, національну самоідентифікацію. Результат пізнання – сформований «автопортрет автора й образ доби» [Коцюбинська 2008, с. 21].

Паралельно зростанню читацького інтересу до лектури, яка ділиться досвідом духовного «прямостояння і протистояння системі» [Коцюбинська 2008, с. 16], сприяючи збереженню пам'яті роду і народу та переосмисленню історичних уроків на перспективу їх повторення, ведуться цікаві розвідки з мемуаристики, заповнюються лакуни в застосуванні літературознавчого інструментарію до діаріушів, захищаються ґрунтовні дослідження жанру щоденника (А. Ільків [Ільків 2008], Н. Момот, Є. Заварзіна, Л. Остапенко, К. Танчин).

Завдяки реанімації щоденників у кращих традиціях художньої документалістики XIX століття, витісненої соцреалістичним каноном на маргінеси, практика українського щоденникарства триває (В. Бондар, Т. Гаврилів, Г. Гусейнов, О. Забужко, М. Матіос, В. Медвідь, Н. Мориквас, Г. Пагутяк,

П. Сорока). «Цюхвилинне» [Коцюбинська 2008, с. 20] психоемоційне реагування на виклики часу й нібито буденні події створює багате підґрунтя для пізнання духовного світу митця на тлі епохи.

Аналіз досліджень. Щоденникова епопея уродженця Срібної землі Івана Чендея, оприлюднена в часописі НСПУ «Київ» (2019–2022), отримала суспільний розголос. До 100-річного ювілею закарпатського майстра новели реалізовано задум видання двох томів *Щоденників* [Щоденники 2021], які вражають як хронологічним діапазоном та обсягом, так і пристрасним уболіванням за збереження духовності. Перші важливі кроки до опрацювання мемуарів сімейного архіву належать доньці письменника, Марії Чендей-Трещак [Трещак 2012], її зусиллями нотатки розшифровано, здійснено комп'ютерний набір, долучено інформаційну базу про постаті опонентів, вчителів, літературного оточення – об'єкти зображення та рефлексій. Нею ж укладено збірку афоризмів зі *Щоденників* [Трещак 2011]. Листуванням І. Чендея цілеспрямовано опікується С. Кіраль [Кіраль 2013; 2021], запланувавши десятитомне видання. Наразі оприлюднено епістолярний діалог із київськими критиками та видатним франківцем, дослідником новелістики І. Денисюком. Зроблено спробу змінити ракурс бачення творчого спадку І. Чендея з урахуванням психологічної домінанти його світосприйняття [Царук 2021] та прорецензовано перший том Чендеєвого листування та присвячену йому монографію [Царук 2021].

Мета статті, завдання. Для реалізації мети – заглиблення у світ «внутрішньої людини», репрезентований *Щоденниками* Чендея, з позицій екзистенціалізму та з'ясування своєрідності поетики межової ситуації, необхідно: з'ясувати жанрову природу, стилетвірні особливості *Щоденників* у контексті доби їх написання та крізь лінзу домінантних мотивів.

Методи та методика дослідження. Досягненню поставлених завдань сприяє комплексний підхід у застосуванні принципів герменевтики, психоаналізу та рецептивної естетики. Ці методи сприяють осягненню духу записів у контексті межової ситуації морального вибору, актуалізують автобіографічний досвід прозаїка у протистоянні системі, допомагають розкодувати секрети художності твору мемуарного жанру.

Виклад основного матеріалу. Донині в українській літературі тривають дискусії, хто з митців за своїм світоглядом мав би вважатися представником екзистенціалізму, окрім В. Підмогильного, В. Домонтовича, І. Багряного, Т. Осьмачки, В. Барки, В. Шевчука, С. Процюка, В. Стуса, поетів «нью-йоркської групи». Об'єктом екзистенціалізму є духовне життя людини, зокрема унікальність її морального вибору, і, як наслідок, усвідомлена відповідальність за власну долю. Постулати цієї філософії ідеально, на наше переконання, віддзеркалюють етичну есенцію Чендеєвого життєвого і творчого шляху самопізнання, репрезентованого *Щоденниками*.

Ознаки екзистенціалізму знаходять вираження передусім у внутрішній свободі, протиставленій абсурдності буття, суспільному середовищу, чию ворожість до себе відчуває особистість обдарована, вдумлива, аналітична, заперечуючи нав'язані їй ідеали і моральні норми. Самотність і страждання – основні категорії, притаманні екзистенції [Екзистенціалізм 2007, с. 219]. Посутня риса екзистенціалізму – вихід за межі усталеного буття [Бичко 2002] як доказ неповторного духовного досвіду особистості, здатної перерости відведені їй суспільні рамці, виступити на захист свого права – свободи «внутрішньої людини», духовної, чия сутність укорінена в дусі. Творчі інтенції Чендея тяжіли до художнього осмислення мотивації морального вибору героїв, чиє волевиявлення маркероване формами «тихого» бунту.

За М. Гайдеґґером, єдиним джерелом літературного твору є автор, а не об'єктивна реальність, тож художня правда покликана відкрити істинність буття, що зумовлює місце її творця над часом і суспільством [Екзистенціалізм 2007, с. 220]. Суб'єктивне осягнення реальності в щоденниках приваблює можливістю доторку до сокровенного внутрішнього життя. Оповіді від першої особи притаманні достовірність, простота/звичайність, міра щирості, інтимність, чесність, умовчування [Танчин 2005]. На слушну думку Н. Колошук, практикування щоденників необхідне творчій натурі як процес «сублімації в умовах, коли самовираження в іншій формі неможливе або проблематичне» [Колощук 2012, с. 63]. Донедавна суттєва відмінність аксіологічного виміру денників відомих постатей закордонними й вітчизняними дослідниками пролягала межею штучно створеної дихотомії «особисте (інтимне) / загальнозначуще переживання». Західна культура в особі французького дослідника Ф. Лежона акцентувала в щоденниках інтимне як форму самосвідомості в дискурсі позапублічного життя [Лежён 2001, с. 85].

Сміливий виступ на республіканському письменницькому з'їзді на підтримку опального тоді талановитого критика І. Дзюби потверджує, що І. Чендей рано усвідомив: «Один з найбільших злочинів стосовно народу є той, коли вбиваються почуття національної гордості і гідності його інтелігенції» [Щоденники 2021, с. 332]. Захист гідності однодумця прирівнювався Чендеєм до відстоювання гідності українського народу.

Відчуття особистої відповідальності за долю таланту, злютоване із сокровенними уболіваннями пасіонарія за долю культури і творчу самоідентичність, – визначальні риси Чендеєвих *Щоденників* як душевної сутності автора. Відкритий до спілкування, він не уявляв себе без літератури, тому буквально розчинявся в літературно-громадській діяльності, що засвідчують і *Щоденники,* і розлоге листування. Щоденникові самозаглиблення компенсували потребу у відвертому обміні думками 1967–69 рр. (листування цього періоду з В. Костюченком обмежується чотирма епістолами, з К. Волинським – трьома та кількома вітальними листівками), зу-

мовлені психологічним тиском і брутальними наклепами колег по перу і партії, промовисті уявними діалогами, моральними максимами, рефренами і поверненням до заповнення інформаційних лакун.

Хоча в оприлюднених *Щоденниках* прямого потвердження зацікавленості письменника філософією екзистенції немає, однак участь Чендея в передачі за кордон праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», заклик із трибуни письменницького з'їзду захистити карпатські ліси від вирубування, а унікальну пам'ятку дерев'яного храмобудівництва від руйнації свідчать про активну практику виходу потужного духу митця за межі матеріального існування, пошук ефективних способів протидії абсурду. Майже юнацьку енергію максималізму випромінюють нотатки 1968 року, наснажені вірою прозаїка в себе, підкріпленою визнанням таланту на обширах колишнього Союзу: його знову повернули до роботи в СПУ, «Дружба народів» публікує роман «Птахи полишають гнізда», а невдовзі «Роман-газета» видає твір небаченим накладом, іде до читача збірка «Березневий сніг» разом з «Іваном»… Та підступні загрози абсурдної реальності оприявнюються у сновидінні (запис від 30.11.1968) – в образі чорної діри навколо місяця з «червоним пружком по краях, чорна-чорна зірка. Невже нова чорна зоря зійшла для мене???» [Щоденники 2021, с. 386]. Підсвідомий страх апелює до вжиття застережних заходів – Чендей фіксує небезпеку, однак романтично-оптимістична тональність виклику прогнилому світові не зазнає суттєвих змін.

Очевидно, полярність оцінок творів письменника, зокрема роману «Птахи полишають гнізда» Г. Корабельниковим і Ю. Балегою, як і подальша критика закарпатськими чиновниками («показано дикість українського народу» [Щоденники 2021, с. 346]) фільму «Тіні забутих предків», сценарій до якого написав І. Чендей, мала гартувальний ефект, сформувавши в митцеві незалежність від зовнішнього оцінювання. Такий висновок продукує зміна настрою автора *Щоденників*: якщо на убозтво сентенцій статті «Ступки, мялки…» він реагує роздратовано, то на дилетантські відгуки про фільм світового рівня – як на курйоз, вартий народного сміху. Йдеться про психолого-терапевтичну дію *Щоденників* як зворотного зв'язку: автор звільнюється від проблеми, детально описавши її.

Щоденникові нотатки Чендея позбавлені нарцисизму, хоча пишатися мав неабиякі підстави: хоча б понад двохмільйонним накладом «Птахів…». Однак майстер малої прози відреагував лаконічно, дивуючись «казковим тиражем» як «почесним і достойним фактом» химерності долі: піймати синю птицю за той же твір, за який його «обливали болотом» [Щоденники 2021, с. 378]. Гідність, із якою митець зустрів визнання, засвідчує сформовану особистість, незалежну від зовнішніх стимулів розвитку, звиклу прислухатися до правди в собі.

Релігійні мотиви в *Щоденниках* зазначеного періоду заявлені скупо: згадкою про літнє перебування племінниці Ольги під опікою сестри Чендея, монахині («Христина мордувала її читанням молитов» [Щоденники 2021, с. 343]), контраверсійним дискурсом трактування Святого письма та батьковою притчею про суд Пілата над Ісусом як зустріч влади з істиною. Якщо у внутрішній діалогічності з уявним опонентом стосовно синів Ноя Чендей простежує щонайменші вияви лицемірства в об'єкті аналізу, в такий спосіб наближаючись до теми таланту й посередності, що прагне влади, то в батькових словах почув істинну настанову: «Пам'ятай, синку, правда з брехнею, як вогонь з водою: ніколи в миру і спокої не будуть…» [Щоденники 2021, с. 428]. Усамітнений шукач істини прагне кордоцентричного пояснення дефініції реалізації таланту в праці за покликанням, аналізуючи дорогу випробувань і ціну страждань. Сакральність Божої іскри простежується в документально-притчових долях художників-закарпатців А. Кашшая і А. Ерделі, історика-українця В. Неточаєва, фольклориста і вченого П. Лінтура.

Відкриття XVI виставки образотворчого мистецтва на Закарпатті стало приводом до розлогих рефлексій і трактування соцреалізму як методу опанування дійсності, який не відповідає природі таланту, а отже, твори на потреби часу мають печать силуваної гібридності й плакатності. І навпаки, в полотнах В. Микити Чендей тонко зауважує те, що красномовно свідчить про нього самого: «…він обрав собі предметом художницького дослідження Людину, глибину внутрішнього світу людини» [Щоденники 2021, с. 442–443]. Як наслідок, іконописність у зображенні лікаря Снігурського мемуарист пояснює одухотвореністю й багатством душі сучасника. Мотив служіння покликанню нерозривно пов'язується з душею, любов'ю, здатною освітити і зігріти. Мотив святості як чесного виконання свого обов'язку перед власним сумлінням пов'язаний з образом батька письменника. Ореолом святості позначене материнство як саможертовність: «…гірка мука в ім'я великого, на що здатна хіба одна Мати, страдниця і великомучениця свята» [Щоденники 2021, с. 389].

Мотив жертовного служіння покликанню досягає апогею в образі храму мистецтва з алюзією «Собору», довкола якого велися гострі дискусії: «Чи можуть бути вищі склепіння за ті, що височать у світлих храмах мистецтва? <…> Чи не вона, ця святиня, додає нам сили духа, помагає жити» [Щоденники 2021, с. 371]. Нотатки Чендея-читача – то захоплений відгук на досконале володіння словом, то іронія над споживацьким поясненням популярності роману Гончара, то співчуття страдництву Довженка в протистоянні владі в «Україні в огні». У літературній моделі Чендеєвої шкали самоідентифікації з народом О. Гончар і О. Довженко посідають найвищі позиції рейтингу, а М. Гоголь вражає силою викриття абсурду, потверджуючи її цитуванням Щепкіна: «Гоголь дійсно влучив в саме серце весь чиновничий світ – від малого до великого – бо весь той лад являв собою єдине ціле, й наскільки його можна було вважати державою, настільки Гоголь був державним злочинцем, що зазіхнув на підвалини тої держави і трусонув ними» [Щоден-

ники 2021, с. 182]. Власне творче кредо І. Чендей сформулював у листі від 2.05.1968 р. до автора «Собору»: «Для істинного творця радість і в тім, коли його слово влучило у потворність, змусило її заметушитися, сахнутися, ба й обливати правду і чесність огудою <…> А Правда може бути лишень одна. Заперечуючи гидь, ми стверджуємо прекрасне!» [Щоденники 2021, с. 369]. Так озвався у ньому талант гоголівського типу і сили викриття.

Хоча щоденники вважають нескінченно мінливим жанром, що фіксує миті примхливої чуттєвості, все ж зріла особистість їх творця створює підтекстову цілісність, мимохідь окресливши композиційні містки між подіями. Так, запис від 20.04.1967 р. «Було би весело і радісно, коли б не було так сумно» [Щоденники 2021, с. 350] сприймається не лише відлунням сміху над критиками «Тіней…», але й епіграфом межових випробувань письменника, розпочатих цього дня на партзборах відділення НСПУ. Людина і посада (взаємозв'язок і залежність), мотив колиски (задум Чендея написати роман так і не був реалізований) і шанобливе ставлення верховинців до худоби (купання Ружани в Тересві) як критерій взаємин із довкіллям, притча про долю пасіонарія («І так відрубали йому ноги… Він був такий довгий тепер, як вони всі… Та все одно був вищий… Але вони вже цього не бачили» [Щоденники 2021, с. 352], мотив ноші таланту і його самогубства, і, нарешті, драматичний мотив смерті сина: «Яка ще більша кара й мука може бути для батьків на землі за кару і муку бачити смерть своїх дітей?..» [Там само]. У цьому калейдоскопі мотивів навесні 1967 року просвітленому поглядові Чендея відкрилося власне недалеке майбутнє. Мить потрясіння судилищем на зборах немов зрушила часові пласти, явивши видіння-осяяння і застереження: «Немає таких твердих кісток у чоловіка, які б не перемолов млин людського упередження і злоби» [Там само]. Однак залишається відкритим питання, чи усвідомлював Чендей яснобачення, записане власною рукою.

Прямуючи на IV з'їзд письменників Союзу, він звітує перед собою про зроблене – і відкриває істину про залежність митця від оточення: «Про ріст письменника свідчать не лише його твори. Ріст його засвідчується і зростанням кількості ворогів» [Щоденники 2021, с. 353].

Екзистенціалісти стверджують, що межова ситуація стає невідворотною в момент її усвідомлення людиною, продукуючи необхідність її вибору. Засідання бюро 28 червня 1967 р., коли на захист власної гідності Чендей сказав опонентам слова «брехня» і «брешете», стало порогом переходу конфлікту в нову фазу: письменником «добуто собі» моральне право на протистояння.

Дискурс поєдинку з опонентами реалізовано кількома прийомами: як боротьбу етичних дефініцій (добро/зло, правда/брехня, порядність/нікчемність), протистояння різних правд і змагання амбіцій у літературі. Символічно метафорою перемоги сприймає Чендей інсценізацію свого оповідання «Син» на головній радіохвилі літературно-драматичного мовлення [Щоденники 2021]. *Щоденникам* відводиться роль секретаря-референта, що фіксує, як особистість черпає сили не лише з внутрішньої свободи вибору, але й із зовнішніх маркерів, які б потверджували її віру в торжество справедливості й немарно пройдений шлях. Іншими словами, спостерігаємо відбиття внутрішнього боріння пасіонарія: з одного боку, бути зрозумілим тими, із ким ділиться добутою істиною, а з іншого – кидати виклик вічної боротьби з гиддю у далекому від досконалості світі.

Час і влада у свідомості письменника акумулювалися в химерний образ часу, мінливість якого виявляється в означеннях: «час до нього (*О. Довженка. – А.Ц.*) був таким жорстоким» [Щоденники 2021, с. 387], «хворий, такий нервовий час» [Щоденники 2021, с. 289], «минула вічність, минув прудкоплинний час» [Там само], «час нинішній – благодатний для розвитку талантів» [Щоденники 2021, с. 393], «наш грубий, буденно брутальний час» [Щоденники 2021, с. 395], «митець вище свого часу і працею, і баченням, і судженням» [Щоденники 2021, с. 383]. З роками категоричність поступиться розважливості, і Чендей зауважить в образі часу рису, що віддзеркалюватиме домінанту його примхливої долі – іронію [Щоденники 2021, Книга II, с. 408]. Діарист міркуватиме над детермінованістю подій – і прийде до висновку, співзвучного В. Чорноволу і О. Грибоєдову, – лихо з розуму: «Певно, лихо моє і в тому, що бачу гостріше інших і відчуваю чутливіше багатьох» [Щоденники 2021, Книга II, с. 135]. Гострота світосприйняття і низький больовий поріг, помножені на усвідомлення неможливості самотужки перемогти абсурд, породжують сповідальні інтонації: «Робити добре, якісно, ми хотіли б, та часто наше лихо в тому, що не вміємо. До всього, й натура наша така: абияк, якось буде, не можу, я не думав <…>. Ми просто ліниві <…>, бо живемо на багатющій і благодатній території Європи й Азії» [Щоденники 2021, Книга II, с. 375]. Очевидно, щоденник був «ідеальним» співбесідником, на якого покладалась надія донести його, Чендеєву правду, написану в добу домінування правди владних структур та її прихвостнів. Проте діаріуш засвідчує і світоглядно-химерне поєднання щирості з ідеологічними міфологемами. До виключення з партії 9 липня 1969 р. письменник таки покладав надії, образно кажучи, на «вищу справедливість»: його критика не чітко сфокусована, тому остракізм стосовно місцевих парткерівників, які вели тонку «гру в друзів» опального, нацьковуючи на нього колег по цеху, виливається на виконавців замовлення – «гвинтиків» системи, які запопадливо шукають її ласки. Цілісна (у відображенні внутрішнього світу героїв з народу) натура митця зазнає болісних деформацій у спробах пізнання мотиваційних рушіїв своїх гонителів. Він карається викривленнями сподіваного ідеалу справедливості, поступово наближуючись у розмислах до траєкторії Людкевичевого афоризму «нас визволили, і нема на то ради…», як і починає розмежовувати образи часу і влади: «Певен, що час мене виправдає! Певен, що саме він буде найстрогішим суддею для моїх кривдників…» [Щоденники 2021, с. 447].

Категорія страху, притаманна філософії екзистенціалізму як протистояння абсурдові, маркерує внутрішній стан письменника не в особистісних координатах, а стосовно Петра Лінтура. Емпатія набуває неймовірної амплітуди коливань: «Боюся катастрофи», «Боюся трагедії…» [Щоденники 2021, с. 395, с. 396]. Через рік Чендей заповнить лакуну невисловленого зв'язку зі своїм учителем із Хустської гімназії: «Фізично я надломлений, морально я травмований, долею я жорстоко скараний… <…> Лінтур перед смертю сказав мені: «Великі випробування даються долею письменнику для того, щоб він із них виносив прекрасне. Правий був Достоєвський, коли казав, що художник повинен пройти через душевні потрясіння…» [Щоденники 2021, с. 450]. Катастрофізм мислення Чендея цього періоду пояснюється усвідомленою підступністю лиха криводушшя – і неможливістю перемогти його у відкритому поєдинку: «І тут залишалося тільки мовчати, мовчати, мовчати і думати…» [Щоденники 2021, с. 396]. Цим січневим записом (2.01.1969 р.) мемуариста можна було б поставити крапку як запрошенням до діалогу рецепцій і реакцій на приреченість внутрішньої свободи пасіонарія під тоталітарним тиском прилітературних кіл і партійних цензорів, однак щоденниковий жанр дає можливість вибору власної ролі у грі зі світом. «У такій грі сильніше, ніж у щоденнику інтимному, виявляє себе провокативне начало, авторський виклик», – стверджує К. Танчин [Танчин 2005]. І Чендей послуговувався цим правом, вибудовуючи власний художній світ, зриваючи вслід за О. Гончаром будь-які маски, виставляючи потворне на суспільний осуд за М. Гоголем, з безмежною довженківською вірою поетизуючи народну душу, загартовану стражданнями і просвітлену помежів'ям особистісних осяянь, «говорячи мало, сказати багато…» [Трещак 2012, с. 3].

Висновки. Отже, інтерпретація *Щоденників* І. Чендея в категоріях філософії екзистенціалізму є спробою наближення до внутрішнього світу митця, чия творча доля була щедрою на страждання й осяяння. Пасіонарне усвідомлення абсурдності буття зумовило протистояння тоталітарній системі, що прагнула нівелювати особистість, принизити гідність, психологічно знищити талант. Мотив усевладдя абсурду і жорстокості часу, образ якого асоціюється з владою, домінує в *Щоденниках*. Це художні свідчення про головний конфлікт часу (за нібито широких можливостей для творчої самореалізації – жорсткий контроль над волевиявленням внутрішньої свободи митця) та накопичення вітальної енергії впевненості в перемозі для протидії йому як засобу самотерапії. Вербально-психологічні реакції людини з низьким больовим порогом на низку межових ситуацій (накладення суспільної кризи бездуховності й корисливого пристосуванства на глибоку особистісну втрату) дали підстави оцінити гідний моральний вибір митця.

Незважаючи на фрагментарність записів, лакуни замовчування, коли спроби вербалізації проблеми нагадують ходіння зачарованим колом повторів «O tempora, o mores!», у жанровій «цюхвилинності» настрою простежуються домінантні мотиви *Щоденників*: таланту і посередності, конфлікту внутрішньої свободи митця і часу, уособленого владою, мотив сакральної офіри покликанню, мотив залежності творчої самореалізації від оточення, мотив страху катастрофічного знедуховлення людства.

Записам 1967–69 рр. притаманна дифузія жанрів і прийомів, характерних як для ораторського мистецтва, публіцистики, фольклору, так і для малої прози. Щоденники інкрустовані ліричними спогадами про дитинство, батьків, спілкування з природою рідного Дубового і Калин. У них опоетизовано материнство, дитячу проникливість сина Мирослава і щастя народження доньки. Інтимні переживання сусідять із притчами, народною мудрістю, фактажем спостережень журналіста, фіксуванням сну як пророчого застереження, майже телеграфним повідомленням про загибель сина, народнопоетичним плачем за ним, що розриває тишу умовчувань рефренами. Наративній моделі цього жанру мемуаристики підвладні як народнопоетичні моделі висловлювання, великий арсенал засобів творення тонкого психологізму, так і гумор та ліризм, трансцендентний сарказм, ущіплива іронія і містичне навіювання.

Література

1. Бичко І. Екзистенціалізм. Філософський енциклопедичний словник. В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.

2. Екзистенціалізм. Літературознавчий словник-довідник. За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Ковалiва, В.І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2007. С. 219–220.

3. Ільків А.В. Жанр щоденника в українській літературі другої половини XX – початку XXI століть: автореф. дис.... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.

4. Кіраль С. «…Зробити щось корисне для свого рідного народу»: з епістолярної спадщини І. Чендея: монографія. Київ: ПП Лисенко М.М., 2013. 212 с.

5. Кіраль С. Іван Чендей та київські критики: епістолярні діалоги : монографія. Київ; Ужгород: РІК-У, 2021. 432 с.

6. Колошук Н. «Щоденники» Ольги Кобилянської як его-текст епохи декадансу: нарцисизм жіночого «Я». *Слово і час*. 2012. № 4. С. 61–68.

7. Коцюбинська М.Х. Історія, оркестрована на людські голоси : екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 70 с. Інавгураційна лекція Почесного доктора Національного університету «Києво-Могилянська академія».

8. Лежён Ф. Женский дневник как форма самосознания. *Вопросы филологии*. 2001. № 3 (9). С. 83–90.

9. Танчин К. Щоденник як форма самовираження письменника: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Тернопіль, 2005. 20 с. [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.disslib.org/shchodennyk-jak-forma-samovyrazhennja-pysmennyka.html

10. Трещак М. Народжене з Любові… Чендей І. Твори. Спалахи іскрин. Упор. та підгот. текстів, передм.: Марія Трещак. Ужгород: Ліра, 2012. С. 3–6.

11. Трещак М. Щира розповідь Івана Чендея про літературні справи на Закарпатті у 1954–1958 роках. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Вип.25. 2011. С. 219–230.

12. Царук А. Повернення до епістолярного діалогу: життя у слові. *Київ.* 2021. №№11–12. С. 174–178.

13. Царук А. Помежів'я вибору: незахищеність краси. Із матеріалів Всеукраїнського конкурсу малої прози імені Івана Чендея. Ужгород: 2021. *Рукопис.* 17 с.

14. Щоденники Івана Чендея: Книга І. Упоряд. Марія Чендей-Трещак. Ужгород: РІК–У, 2021. 640 с.

15. Щоденники Івана Чендея: Книга ІІ. Упоряд. Марія Чендей-Трещак. Ужгород: РІК–У, 2021. 688 с.

References

1.Bychko I. (2002) Ekzystentsializm [Existentialism]. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. V.I. Shynkaruk (hol. redkol.) ta in. Kyiv: Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy: Abrys. 742 s. [in Ukrainian].

2. Ekzystentsializm (2007) [Existentialism]. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk. Za red. R.T. Hromiaka, Yu.I. Kovaliva, V.I. Teremka. Kyiv : VTs «Akademiia». S. 219–220. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://chtyvo.org.ua/authors/Hromiak_Roman/Literaturoznavchyi_slovnyk-dovidnyk/ [in Ukrainian].

3. Ilkiv A. (2008) V. Zhanr shchodennyka v ukrainskii literaturi druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolit: avtoref. dys.... kand. filol. nauk [The diary genre in Ukrainian literature of the second half of the 20th and early 21st centuries]. Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian].

4. Kiral S. (2013) «…Zrobyty shchos korysne dlia svoho ridnoho narodu»: z epistoliarnoi spadshchyny I. Chendeia: monohrafiia ["...To do something useful for one's native people": from the epistolary heritage of I. Chendey: monograph]. Kyiv: PP Lysenko M.M. 212 s. [in Ukrainian].

5. Kiral S. (2021) Ivan Chendei ta kyivski krytyky : epistoliarni dialohy: monohrafiia [Ivan Chendey and Kyiv critics: epistolary dialogues: monograph]. Kyiv; Uzhhorod: RIK-U. 432 s. [in Ukrainian].

6. Koloshuk N. (2012) «Shchodennyky» Olhy Kobylianskoi yak eho-tekst epokhy dekadansu: nartsysyzm zhinochoho «Ya» ["Diaries" of Olga Kobylyanska as an ego-text of the decadence era: narcissism of the female "I"]. *Clovo i chas*. № 4. S. 61–68 [in Ukrainian].

7. Kotsiubynska M.X. (2008) Istoriia, orkestrovana na liudski holosy: ekzystentsiine znachennia khudozhnoi dokumentalistyky dlia suchasnoi ukrainskoi literatury [History orchestrated by human voices: the existential significance of artistic documentary for modern Ukrainian literature]. Mykhailyna Kotsiubynska. Kyiv: Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». 70 s. Inavhuratsiina lektsiia Pochesnoho doktora Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

8. Lezhën F. (2001) Zhenskiy dnevnik kak forma samosoznaniya [Women's diary as a form of self-awareness]. *Voprosy filologiyi*. № 3 (9). S. 83–90 [in Russian].

9. Tanchyn K. (2005) Shchodennyk yak forma samovyrazhennia pysmennyka: Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk [Diary as a form of writer's self-expression]. Ternopil. 20 s. http://www.disslib.org/shchodennyk-jak-forma-samovyrazhennja-pysmennyka.html [in Ukrainian].

10. Treshchak M. (2012) Narodzhene z Liubovi… Chendei I. Tvory. Spalakhy iskryn [Born of Love]. Upor. ta pidhot. tekstiv, peredm.: Mariia Treshchak. Uzhhorod: Lira. C. 3–6 [in Ukrainian].

11. Treshchak M. (2011) Shchyra rozpovid Ivana Chendeia pro literaturni spravy na Zakarpatti u 1954–1958 rokakh [Ivan Chendey's candid account of literary affairs in Transcarpathia in 1954–1958]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Vyp.25. S. 219–230 [in Ukrainian].

12. Tsaruk A. (2021) Povernennia do epistoliarnoho dialohu: zhyttia u slovi [Return to epistolary dialogue: life in the word]. *Kyiv*. №№11–12. S. 174–178 [in Ukrainian].

13. Tsaruk A. (2021) Pomezhivia vyboru: nezakhyshchenist` krasy [The border of choice: the insecurity of beauty]. Iz materialiv Vseukrayinskoho konkursu maloyi prozy imeni Ivana Chendeya. Uzhhorod: *Rukopys*. 17 s. [in Ukrainian].

14. Shchodennyky Ivana Chendeia: Knyha I. (2021) [Diaries of Ivan Chendey: Book I]. Uporiad. Mariia Chendei-Treshchak. Uzhhorod: RIK–U. 640 s. [in Ukrainian].

15. Shchodennyky Ivana Chendeia: Knyha II. (2021) [Diaries of Ivan Chendey: Book II]. Uporiad. Mariia Chendei-Treshchak. Uzhhorod: RIK–U. 688 s. [in Ukrainian].

DIARIES OF IVAN CHENDEY 1967-69 FROM THE VIEW-POINT OF EXISTENTIALISM

Abstract. The urgency of observing Ivan Chendey's Diaries is due to the need to know the inner life of a man of totalitarianism, in particular the period of organized public condemnation of the *writer's* worldview reflected in the collection «March Snow», followed by I. Chendey's removal from journalism and publishing for nine years. The most significant years

for the analysis of the borderline situation of the threshold of moral choice are 1967–69, giving an awareness of the valuable baggage and creative achievements with which the Rubicon was crossed.

The aim of the work is to study the reflection of the artist's psychological emotions and reactions to life circumstances, to comprehend the flow of his consciousness as a phenomenon of inner freedom and spiritual resistance to the dictates of another's will. This involves solving a number of tasks: studying the features of the psychological experience of self-awareness and introspection of Chendey; classification of dominant motives of Diaries and definition of artistic means of their realization.

The categories of loneliness, inner freedom, conscious moral responsibility for one's own choice, as well as the tragic doom of human life, serve as a basis for the interpretation of diaries from the standpoint of existentialism. The main theme of diary notes is the spirituality of man and society. Among the sub-themes are the following: vocation and service, talent and mediocrity, artist and power, the price of inner freedom and the influence of the environment on the implementation of the plan. The role of the diary as a dialogic potential of the «ideal» interlocutor is analyzed. The defining features of the author's stylistics (diffusion of genres and techniques characteristic of oratory, journalism, folklore, short prose) and changes in the intonation of the text are traced. Ivan Chendey's diaries produce a conclusion about the laboratory of the spirit in the work on the word, and poetics reflects the opposition to permanent situations of absurdity as a way of expressing the will and affirming the fundamental principles of art – affirming the beautiful through criticism ugly.

Keywords: Ivan Chendey, borderline situation, diaries, existential self-awareness.

© Царук А., 2022 р.

Антоніна Царук – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, Кропивницький, Україна; antonina2015@ukr.net; https://orcid.org/0000-0002-2976-4202

Antonina Tsaruk – PhD in Philology, Senior Researcher of the Department of History, Archeology, Information and Archival Affairs of the Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine; antonina2015@ukr.net; https://orcid.org/0000-0002-2976-4202